

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXII

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

İLÂHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

ANKARA ÜNİVERSİTESİ İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
TARAFINDAN YILDA BİR ÇIKARILIR

Cilt: XXXII

Bu dergide yayınlanan makalelerin her türlü sorumluluğu yazarlarına aittir.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ <i>Osmanlı Yönetimi Döneminde Tunus ve Cezâyir'in Eğitim ve Kültür Tarihine Genel Bir Bakış</i>	1
Hamadi SAMMOUD, <i>Kuzey Afrika'da Şarklı Bir Müfessir: Yahya ibn Sellâm (742-815) Çev. Prof. Salih AKDEMİR</i>	23
Jean - Marie COTTERET, <i>Siyasi İletişim, Çev. Prof. Dr. Hayrani ALTIŞTAŞ</i>	37
<i>Dâvûd-ı Kayserî, Şerhu Kasideti'l-Mimiyye Li Dâvûdi'l Neşir ve Önsöz</i> Doç. Dr. Mehmet BAYRAKTAR	53
Doç. Dr. Hasan ONAT <i>Şii İmâmet Nazariyesi</i>	89
Doç. Dr. Mücteba UĞUR <i>Cerh ve Ta'dil İlmi Yönünden Sahihu'l Buhâri Ravileri</i>	111
Doç. Dr. Münir ATALAR <i>Harameyn'e Denizden Surre Gönderilmesi</i>	121
Yrd. Doç. Dr. Mehmet AKKUŞ <i>Dini Edebiyatımızda Regâûbiyye ve Salâhi'nin Matla'u'l-Fecr'i</i>	129
Yrd. Doç. Dr. Halis ALBAYRAK <i>Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri</i>	155
Dr. Kâmil ÇAKIN <i>Buhari'nin Mürcie ile İman Konusunda Tartışması</i>	183
Prof. Dr. Talat KOÇYİĞİT I. <i>Goldziher'in Hadisle İlgili Bazı Görüşlerinin Tahlili ve Tenkidi, Arapça'ya Çev. Ar. Gör. Ahmet Nedim SERİNSU</i>	199
Prof. Dr. Salih AKDEMİR <i>Kitap Tanıtımı</i>	217
Prof. Dr. İbrahim Agâh ÇUBUKÇU <i>Müslümanların Hıristiyanlığa Bakış Açıkları</i>	221
<i>Fakültemiz Öğretim Üyelerinin Gezi ve Seminer intibaları:</i>	
Prof. Dr. Beyza BİLGİN <i>Roma'da İlahiyat Eğitiminde İşbirliği Semineri</i>	233

CERH VE TA'DİL İLMİ YÖNÜNDEN SAHİHU'L-BUHARÎ RAVİLERİ

Doç. Dr. Mücteba UÇUR

Hadis Usûlü ilminde değişmez bir kaide olarak herhangi bir hadisin sahîh sayılabilmesi, her şeyden önce, o hadisi nakleden ravinin durumuna bağlıdır. Ravinin durumu güvenilir ise hadise de güven hasıl olur. Değilse hadise güvenilir bir hadis gözüyle bakılamaz. Nitekim bu ilme ait kaynak eserlerde sahîh hadis, "isnadı baştan sona adaletli ravinin adalet ve zabt sahibi raviden nakletmesiyle *muttasıl* olan, *şâz* ve *illetli* olmaktan uzak hadis" şeklinde tarif edilir¹.

Hz. Peygamber (s.a) den sadır olduğu, art niyetten uzak sâlim aklın kabul ettiği metotlarla nakledildiğinden sağlam bir şekilde tesbit edildiği için her bakımdan güvenilebilecek hadis türü olan sahîh hadisler böyle tarif edilirken tam anlamıyla zabt özelliğine sahip olmamasının yanı sıra rivayetine güvenilebilmesi için en önemli nitelik kabul edilen adalet özelliğinden yoksun ravilerin rivayetleri dışarda bırakılmıştır. Diğer taraftan aynı tarifte senedin baştan sona kadar *muttasıl* olması, bir diğer deyişle, senette kopukluk bulunmaması öngörülmüştür. Bu şart bir bakıma güvenilir ravilerin birbirlerinden nakletmeleri manasıdır. Bu da hadisin bir anlamda günlük hayatında bile yalandan uzak kalmış raviler tarafından görüşerek işitme gibi son derece sağlam bir metotla rivayet edilmiş olması demektir. Bununla birlikte aynı tarifte önemli iki husus daha vardır: Rivayetin *şâz* ve *illetli* olmaması. Bir rivayetin *şâz* sayılabilmesi için güvenilir ravilerin rivayetine lafız veya en azından mana bakımından aykırı olmaması gerekir. İlet denilen kusura uzak olma şartına gelince, bu şart da daha çok raviden gelen kurlardan yahutta noksanlıklardan uzak olması anlamını da taşır. O hale göre sahîh hadisin tarifine esas olan şartlar göz önünde tutulduğunda şu sonuca varılır: Bir hadisin sahîh olabilmesi geniş çapta ve ya doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak ravinin durumuna bağlıdır.

Hadis Edebiyatı içinde ayrı bir yeri olan ve İslâm alimlerinin tamamına yakın büyük çoğunluğu tarafından Kur'ân-ı Kerim'den sonra

¹ İbnü's-Salâh, *Ulûmu'l-Hadis*, Halep 1386/1966, s. 10; en-Nevevî, *et-Takrîb*, Kahire 1388/1968, s. 4; İbn Haceri'l-Askalânî *Nuzhetu'n-Nazar*, Kahire, s. 29.

en sahih ve güvenilir kaynak eser olarak kabul edilmiş bulunan *Sahihu'l-Buhâri*'deki hadisleri rivayet eden ravilerin Cerh ve Ta'dil ilminde belirlenmiş kaideler ışığında araştırılarak güvenilir olup olmadıklarının açığa çıkarılması birkaç yönden büyük önem taşımaktadır. Böyle bir araştırma önce *Sahihu'l-Buhâri*'de mevcut hadislerin tamamı üzerinde hadis alimlerinin hemen hepsi tarafından verilmiş veya benimsenmiş *sıhhat* hükmünün tartışılabilirlik derecesini ortaya koyacaktır. Kaldı ki, aynı konuda yapılacak en basit bir araştırma dahi ileri sürülecek çeşitli itirazları başından bir nebze de olsa cevaplamış olacaktır. Bununla aliminden sıradan birisine kadar bütün müslümanların herhangi bir peşin fikre kapılmadan *Sahihu'l-Buhâri* hadislerinin tümüne gösterdikleri ilgi ve güvenin ne derece yerinde olduğu sonucunu vereceği kuşkusuzdur. İşte bu seseple biz, bu araştırmamızda *Sahihu'l-Buhâri*'de mevcut değişik kategorilere girebilen hadislerle bunların *şevâhid* ve *mutâbi*' denilen destek varyantlarını rivayet eden ravilerin Cerh ve Ta'dil yönünden tenkit süzgecinden geçirmiş olan alimlerin görüşlerinden bir kısmına yer vermek istiyoruz.

Asıl konumuza girmeden önce şunu söylemeliyiz. *Sahihu'l-Buhâri* ravilerini iki gruba ayırmak mümkündür: Bunlardan birinci grubu eser sahibinin hadis rivayet ettiği *şeyhleri*, günümüzün deyişle hocaları; ikinci grubu ise aynı manada şeyhinin şeyhinden başlamak üzere Hz. Peygamber'e varıncaya kadar *senedini* meydana getiren raviler oluştururlar. İlk grubu incelerken çeşitli kaynakların verdikleri bilgileri sistematik bir şekilde birleştiren bir eser, İbn Haceri'l-Askalânî künyesiyle tanınmış Ahmed b. Ali'nin (773-852/1371-1448) *Sahihu'l-Buhâri* şerhine yazdığı mukaddimesi *Hedyu's-Sâri* ana kaynağımız olacaktır. İkinci grubu incelerken ise onunla birlikte Ebu'l-Velid Suleymân b. Halef el-Bâcî'nin (öl. 474/1081) *et-Ta'dil ve't-Tecrih li-Men Harrece Anhu'l-Buhâri fi's-Sahih* isimli eserini³ esas alacağız.

3 Ebu Zerri'l-Herevî künyesiyle meşhur Abd b. Ahmed (355-434/966-1042), el-Hatibu'l-Bağdâdi lakabı isminden çok tanınan Ahmed b. Ali (392-463/1001-1071) gibi büyük hadis alimlerinin talebesi olan el-Bâcî'nin bu eserinin kaynağını Muhammed b. İsmâ'il el-Buhâri'nin (194-256/810-870) *et-Tarihü'l-Kebîr*'i; Ebu Nasr Ahmed b. Muhammed el-Kilâbâzî'nin (323-398/935-1008) *Ma'rifetu Men Ahrece Lehu'l-Buhâri fi Sahihihî* isimli meşhur eseri; İbnu'l-Beyyî lakabıyla tanınmış Muhammed b. Abdullah el-Hâkimu'n-Nâsibûrî (321-405/933-1014); İbn Adî Abdullah b. Adî'nin *el-Kâmil*'i ile Amr b. Ali el-Fellâs'ın (öl. 249/863), Yahya b. Ma'in'in (157-233/774-848) ve Ebu Abbâs el-Ebbâr'ın (öl. 290/903) *Târihleri* oluştururlar. Hadis Ricâli İlminin en eski kaynaklarına dayanan bu kıymetli eser, İstanbul Nuruosmâniye Kütüphanesi 766 numarada kayıtlı bilinen tek nüshasından Tunuslu Değerli Araştırmacı Dr. Ebu Lubâbe Huseyn'in gayretleriyle ilim aleminin faydasına yeni sunulmuş bulunuyor. (1-3, Riyâd, 1406/1986).

1. el-Buhârî Şeyhleri

İbn Hacerî'l-Askalânî'nin naklettiğine göre Muhammed b. İsmâ'il el-Buhârî, 1080 hadisciden hadis yazmıştır. Bizzat kendisi bunların hepsinin hadis ilminde ehil, aynı zamanda îmanın söz ve iş (kavl ve amel)den ibaret olduğu inancına sahip kimseler olduklarını söylemiştir⁴. Bu rivayete bakılırsa hadis yazmaya başladığı anlardan itibaren hocalarını titizlikle seçtiği; hadis aldığı kimselerin önce Hadis İliminde belli bir yere gelmiş, işini bilen ehil; daha sonra da îman konusunda belli bir görüşe saplanarak Kelâm tartışmalarına girmemiş olmasına dikkat ettiği anlaşılır. Denilebilir ki, belki de Hadis İlimlerinde son derece titiz ve dikkatli, ele aldığı işi sonuna kadar başarıyla yürüten ve tuttuğunu koparan azimli bir kişiliğe sahip olduğundan İbn Sâ'id isimli bir hadisci tarafından "el-Kebşu'n-Nattâh" yani inatçı keçi diye nitelenen⁵ el-Buhârî, azim ve dirayetini önce hocalarını seçerken göstermiştir.

Yine İbn Hacer'e göre el-Buhârî'nin hadis aldığı şeyhleri beş tabakaya ayrılır:

Birinci Tabaka, et-Tâbi'ûndan hadis almış olanlardır. En âli isnâdı olan *sulâsi* (kendisiyle Hz. Peygamber arasında üç raviden oluşan) isnadlarıyla rivayet ettiği 22 hadis, genelde et-Tâbi'ûn nesline mensup birinden rivayette bulunan şeyhleri vasıtasıyla rivayet ettikleridir. Söz gelimi, Muhammed b. Abdüllah el-Ensâri (öl. 205/830), Mekkî b. İbrahim (öl. 214/829), Ebu Asım en-Nebîl, Dahhâk b. Mahled (122-262/739-875), el-A'meş, Suleymân b. Mihrân'dan (61-148/680-765) rivayette bulunmuş olan Ebu Nu'aym el-Fadl b. Dukeyn (103-219/721-834) bu gruptandırlar.

İkinci tabakayı et-Tâbi'ûn'un uluları devrine yetiştikleri halde onlardan rivayeti olmayanlar oluştururlar. Âdem b. Ebî İyâs (öl. 220/835), Sa'id b. Ebî Meryem (144-224/761-838), Ebu Mushir Abdu'l-A'lâ b. Mushir (öl. 218/833) gibi şeyhleri bu gruba girerler.

Üçüncü Tabaka, şeyhlerinin orta tabakasıdır. Bunlar, et-Tâbi'ûn'a yetişemeyip Tebe'u't Tâbi'ûn'ın önde gelen ulularına yetişerek onlardan hadis alanlardan ibarettir. Aralarında Üçüncü Hicrî Asır başlarının (Dokuzuncu asrın ilk yarısı) tanınmış hadis alimlerinin de bulunduğu bu tabakayı, Suleymân b. Harb (140-224/757-838), Kuteybe b. Sa'id (öl. 240/854), Nu'aym b. Hammâd (öl. 228/842), Ali İbnu'l-Medîni

4 *Hedyu's-Sâri Mukaddime Fethi'l-Bârî Şerhui Sahihi'l-Buhârî*, Bulak 1301, s. 479.

5 Doç. Dr. Mücteba Uğur, *Buhârî*, Ank. 1989, s. 55.

(161-234/777-848), Yahya b. Ma'in (157-223/774-847), Ahmed b. Hanbel (164-241/780-855), İshâk b. Râhûye (161-238/778-852) ve iki kardeş, Ebu Bekr b. Ebî Şeybe (öl. 235/853) ile Osman b. Ebî Şeybe (öl. 239/853) gibi şeyhleri oluştururlar.

Dördüncü Tabaka, hadis meclislerine birlikte katılarak aynı şeyhten rivayette bulduklarıyla hadis rivayetine kendisinden çok az önce başlayanlardan meydana gelir. Bunlardan Muhammed b. Yahya ez-Zuhlî (öl. 258/871), Ebu Hâtim er-Râzî (195-277/810-890), Abd b. Humejd (öl. 249/863) anılmaya değer olanlardır.

Yeri gelmişken burada işaret etmek gerekir. el-Buhârî, bu şeyhlerden ancak ötekilerden elde edemediği, yahutta başkaları tarafından rivayet edilmemiş birkaç hadis rivayet etmekle yetinmiştir. Bu ise onun kendi akranlarından mecbur kaldığında rivayette bulunmasından başka bir şey değildir.

Beşinci Tabakaya gelince, bu tabakayı oluşturan hadis alimleri yaşca ve Hadis İlmindeki yerleri itibariyle kendisinden küçük olanlardır. Abdullâh b. Hammâd el-Âmilî (öl. 273/886), Abdullah b. Ebî'l-âs el-Harzemî(?)⁶ ve Muhammed b. İsâ et-Tirmizî (209/287/824-900) isimleri bu gruba dahildir.

el-Buhârî'nin öğrencisi durumundaki birinden hadis rivayet etmesi önce bir faydaya bağlıdır. Aslında böyle rivayetler sayıca çok az olduğu gibi Sahîh'e alınmış da değildirler. Misal vermek gerekirse, et-Tirmizî'den *semâ'* yoluyla iki hadis almıştır. Bunlardan birincisi,

ما قطعتم من لينةٍ أو تركتموها على أصلها...

“Hurma ağaçlarından herhangi bir şey kesmeniz veya onları kökleri üstünde bırakmanız (hep Allah'ın izniyle ve (O'nun) yoldan çıkarları cezalandırması içindir)” (el-Haşr, 5) ayetindeki “line” sözcüğünün hurma ağacı manasına olduğuna dair İbn Abbâs hadisidir. et-Tirmizî, el-Buhârî'nin bu hadisi kendisinden işittiğini söylemiştir⁷. Diğeri ise Hz. Peygamber'in Hz. Ali'ye hitaben söylediği, ... لا يحمل لاحد يُحْنِبُ فِي، “Bu mescitten yıkanacak olarak geçmek benden ve senden başkasına caiz olmaz” hadisidir. et-Tirmizî, hadisi verdikten

⁶ *Hedyu's-Sâri*, 479, 480.

⁷ Abdulfettâh Ebu Çudde, et-Tirmizî el-İmâmu'l-Muhaddis, *Mecelle Râbitati'l-Alemi'l-İslâmî*, 20/1, Muharrem 1402, s. 41.

sonra açıklama yaparak "Bu hadisi Muhammed b. İsmâil benden işitti ve garîb buldu" demiştir⁸.

Yukarıda da söylendiği gibi el-Buhârî bu hadisleri Sahîh'ine almıştır. Bilhassa ikinci hadis'in alınmayış sebebi, bizzat et-Tirmizî'nin sözüyle açıklanmıştır. Dikkat edilirse bu hadisi el-Buhârî'nin kendisinden işittiğini ve *garîb* bulduğunu söylemiştir. el-Buhârî'nin Sahîh'ini meydana getirirken takip ettiği metot, böyle garîb yani tek yoldan rivayet edilen hadisleri değil, birkaç yoldan rivayet edilerek kuvvet kazananları almaktır. Kaldı ki Sahîh'in bir yerinde tanınmış Tâbi'î Muhammed b. Sîrîn'in (33-110/653-728) Hz. Ali üzerine rivayet edilen bütün haberlerin yalan olduğu kanaati taşıdığını kaydetmiştir⁹. Öyle olunca onun İbn Sîrîn'in bu sözünü göz önünde tutarak hareket ettiği, bir başka deyişle, bildikleriyle hareket etme prensibine uyduğu açıkça belli olmaktadır.

Bununla birlikte el-Buhârî, şeyhi Osmân b. Ebî Şeybe aracılığıyla tanınmış hadis alimi el-Vekî' İbnü'l-Cerrâh'ın (129-196/747-812) "Bir ilim yolcusu, kendisinden üstün olandan rivayette bulunduğu gibi kendine denk olandan da kendisinden aşağı durumdakilerden de rivayette bulunmadıkça âlim olamaz" dediğini rivayet etmiştir. Kendisi de bir muhaddisin kendisinden üstün durumda olanlardan rivayetle yetinmeyip kendi seviyesindekilerle, kendisinden aşağı seviyede olanlardan hadis yazmadıkça olgun bir hadisci olamayacağı kanaatindeydi. Anlaşıldığına göre el-Buhârî Hadis İlmindeki yüce yerine rağmen alçak gönüllü biridir. Hocasının hocası el-Vekî'den rivayet ettiği sözleri bir ilim prensibi haline getirmiş, o prensibe uygun hareket etmiştir.

el-Buhârî'nin bütün bu şeyhlerinin -özellikle ilk dört tabakadan olanların- durumları cerh ve ta'dil yönünden incelendiğinde görülür ki, hepsi de *sikad*ır. İçlerinde yalan söylemek veya yalan ithamına maruz kalmakla cerhedilmiş olan yoktur. Hepsi de kendi deyişle "Sâhibü'l-Hadis", yani halk deyişine göre "çekirdekten yetişme" hadiscidir. Haberler ilminde usta, Hz. Peygamber (s.a)'in sünnetini aksettiren hadisleri rivayette ehildir. Bunların yanısıra özellikle vurgulamak gerekir, iman konusundaki *bid'at* sayılan tartışmalara girmemişlerdir.

el-Buhârî'nin şeyhlerinin tümü hakkında yerleşmiş kanaat bu olmakla birlikte içlerinde kimi alimlerce tenkit edilenleri de vardır. Gerçekten bazıları tefelsüf (felsefeye bağlılık) *bid'atine* kapılmak sonucu

8 et-Tirmizî, *el-Câmi'u's-Sahîh*, 2. Bs., Kahire 1395/1975, Menâkib 21: 5/240, r. 3727.

9 Menâkib: 4/209. İst. 1313,

Kaderiye Mezhebinin görüşlerini benimsemek veya Şi'a'ya meyletmekle tenkit edilmişlerdir. Bir tanesi, Sahih'te 205 hadisi bulunan el-Bundâr lakabıyla tanınmış Muhammed b. Beşşâr (167-252/783-866), Amr b. Ali el-Fellâs tarafından (Yahya b. Sa'îd el-Kattân'dan rivayetlerinde) yalan söylemekle itham edilmiştir¹⁰. Ancak, sonuncusu da dahil, bu tenkitlerin hiçbiri savunulamaz cinsten tenkitler değildir. Eklemek gerekirse, cerh ve ta'dil alimleri bid'atları iki grupta mütala'a etmişlerdir. Bunlardan birincisi sahibini küfre götürenler (mukeffire), ikincisi ise küfre götürmeyip *fıska* düşürenlerdir (gayr-ı mukeffire). Cerh ve ta'dil alimleri içinde Kaderiye Mezhebine mensup olmayı küfre götüren bid'at olarak gören yoktur. Kaldı ki aynı alimler bağnazlık derecesinde bağlılık ve her fırsatta propağandasını yapmak söz konusu olmadıkça Şi'a dahil herhangi bir mezhebin görüşlerini paylaşmanın da sahibini dinden eden bid'at olmadığı görüşündedirler. Bir diğer deyişle, sadece Hz. Ali'yi sevmenin olduğu kadar Ehl-i Beyt'e bağlılığın da Cerh ve Ta'dil İlmî noktasından bir sakıncası yoktur. Yalnızca Hz. Ali'yi sevmek, ona veya Ehl-i Beyt'e bağlılık tenkit konusu yapıldığı takdirde ortada çok az kimse kalır. Bu itibarla bu kabil bid'at sayılan durumlar, sahibi yalancılık, veya hadiste yalan söyleme, yahutta hadis uydurmuş olma gibi ağır cerh sebeplerinden biriyle ta'n edilmediği sürece ravinin hadislerini sıhhten düşüren sebepler arasında sayılmamışlardır.

Şu da var. Cerh ve Ta'dil alimlerine göre bir raviyi cerh etmeye sebep olan âmiller değişiktir. Bir kısmına göre cerh sebebi olan herhangi bir husus, bir başkasına göre cerhe sebep olamaz¹¹. Bu önemli noktadan hareket edilerek denilmiştir ki, Cerh ve Ta'dil âlimlerinin üzerinde birleşmedikleri sebep veya sebeplerden dolayı tenkit, geçerli bir tenkit değildir.

Diğer taraftan az önce de değinildiği gibi sahibini dinden çıkarmayan bid'atlardan birine kapılmış ravinin rivayetleri, aşırı bir şekilde taraftarlığını ve propağandasını yapmadığı sürece ve başka kusuru yoksa, makbuldür. Bu açıdan bakıldığı zaman da Cerh ve Ta'dil kaynaklarında el-Buhârî'nin şeyhleri arasında ne siyâsi ne de itikâdi bid'atinin bağnazlık derecesinde taraftarlığını ve propağandasını yaptığı gerekçesiyle tenkit edilmiş kimse yoktur.

el-Fellâs'ın Muhammed b. Beşşâr'ı yalan söylemekle itham etmesine gelince, bu tenkit birkaç yönden geçerli sayılmamıştır. Şöyle ki, bir kere el-Fellâs, bu tenkidine sebep göstermemiştir. Oysa bir ravinin

10 ez-Zehabî, *Mizânü'l-İtidâl*, Kahire, 3/490.

11 *Hedyu's-Sâri*, 381.

adaletli olduğuna hükmederken sebep göstermek şart olmadığı halde cerhi için göstermek şarttır. Öteki deyişle, sebep göstermeksizin bir ravinin adaletli olduğuna hükmedilebilirse de açıklama yapmadan yapılan cerh makbul değildir¹².

Öte yandan el-Fellâs'ın bu tenkidine katılan başka cerh ve ta'dil âlimi yoktur. Nitekim ez-Zehebî (673-748/1274-1347) İslâm âlimlerinin Muhammed b. Beşşâr'ı hadiste *sika* bildiklerini, bu yüzden de el-Fellâs'ın tenkidine kulak asmadıklarını söyler. Yine ez-Zehebî'nin naklettiğine bakılırsa Meşhur Cerh ve Ta'dil âlimi Yahya b. Ma'n'in hadis meclisinde Bundâr'ın ismi geçtiği halde onun *mecrûh* veya zayıf bir ravi olduğuna dair tek kelime söylememiştir¹³. Şu hale göre el-Fellâs'ın bu tenkidini geçerli bir tenkit yerine koymak imkânı bulunamamıştır.

2. el-Buhârî Ravileri

Cerh ve Ta'dil İlminde kaide olarak bir ravinin rivayetlerinin terkedilmesine yol açan âmiller, *Bid'at*, *Muhâlefet*, *Galat*, *Cehâletu'l-Hâl* ve *Tedlis* yahut *İrsâl* yüzünden senedde inkıtâ'a sebep olmak gibi beş esas etrafında döner¹⁴. Sahîhu'l-Buhârî hadislerini rivayet eden ve el-Buhârî'nin şeyhinin şeyhinden sahâbiye kadar senetlerini oluşturan, nihayet, yaklaşık bir rakamla 1744 sayısına ulaşan ravilerin¹⁵ bu esaslar açısından incelenmesi sonucu şu neticelere varılmıştır:

a. Yukarıda da söz konusu edildiği gibi, bid'at, sahibini küfre götüren (mukeffire) ve onu dinden çıkarmamakla birlikte *fıska* düşüren (gayru mukeffira) olarak iki türdür. *Gulât Şi'a*, *Rafizilik*, *Muşebbihe*, *Mucessime* gibi inanca bağlı bid'atlar ilk gruba girerler.

Sahîhu'l-Buhârî ravileri arasında bu bid'atlardan birine saplanıp kalmakla cerhedilerek hadislerinin terkedilmesi gerektiğine hükmedilmiş kimse, kesinlikle yoktur¹⁶. Sahibinin küfre düşmüş değil, ancak *fâsık* sayılmasına neden olan *Hâricilik* gibi bid'atlar ise yoruma bağlıdır. Cerh ve Ta'dil âlimleri ile bir kısım Ehl-i Sünnet bilgininin böyle bir bid'ata kapılan ravi hakkındaki görüşleri kısaca şu şekildedir:

Hadiste yalan söylemek en şiddetli ta'n sebebidir. O nedenle yalan söylediği, hele hadis uydurduğu kesinlik kazanan bir ravi, en azından

12 *Ulûmu'l-Hadis*, 96; es-Suyûtî, *Tedribu'r-Râvi*, 2. Bs., Kahire 1385/1966, I/305.

13 *Mizânu'l-İtidâl*, gösterilen yer.

14 *Hedyu's-Sâri*, 381.

15 Bu sayı kaynağımız olan *et-Ta'dil ve't-Tecrîh*'e göre dir. Kuimi sahâbilerle tekrar eden isimler de sayıya dahildir.

16 *Hedyu's-Sâri*, 383.

sözyle İslâmî bir prensibi çığnemiştir. Bu itibarla fâsik sayılır. Hadislerine hiçbir şekilde itibar edilmez.

Gerek inancında, gerekse davranışında fıskâ düşen bir ravi, şayet fıskından tevbe edip dönmüşse hadislerinin makbul addedilip edilmeyeceğinde görüş ayrılığı vardır. Kimi alimler fıskından tevbe ettiği açığa çıkan bir ravinin rivayetlerinin kabul edilmesi gerektiği görüşündedirler. Buna karşılık kimileri ise fıskı yalancılık ise rivayetlerinin kabul edilmeyeceği görüşünü savunmuştur¹⁷. O Hale göre dindar, ibadetine düşkün ve yalandan uzak bir ravinin hadisleri makbuldür. Yalandan uzak kalamamışsa kendisi de hadisleri de terkedilir.

Sahîhu'l-Buhârî ravileri arasında bahsimize konu fıskâ düşen, ancak tevbe etmeyip görüş ve davranışlarında ısrar eden, özellikle yalan söylemek gibi en büyük tenkit sebebi sayılan hali açığa çıkmış kimse yoktur.

b. Hadîs Usûlü İlminde Muhâlefet, ravinin zayıf ise güvenilir; sikaysa kendisinden daha sika olan ravilerin rivayetlerine gerek söz, gerekse mana yönünden aykırı rivayette bulunmasıdır. Cerh sebeplerinden biridir.

Bir ravinin güvenilir ravilerin rivayetlerine söz veya mana yönünde aykırı rivayette bulunmasından *şâz* ve *munker* gibi iki zayıf hadis çeşidi meydana gelir. Yukarıda bir nebze söz konusu ettik, sahîh hadis *şâz* olmayışının yanında herhangi bir gizli kusuru taşımaktan uzak olan hadistir. Dolayısıyla güvenilir ravilerin rivayetlerine ters düşmez.

Sahîhu'l-Buhârî'de ne *şâz* ne de *munker* hadis çeşitlerine rastlanmaz. Bu demektir ki, Sahîhu'l-Buhârî hadisleri arasında güvenilir ravilerin sahîh olarak rivayet ettikleri hadislere ters düşenleri bulunmaz. Öyle olunca, sonuç itibariyle bunları rivayet edenler arasında muhalefet nedeniyle tenkit edilerek hadisî terkedilmiş olanı da yoktur.

c. Sözlükte yanılma anlamına gelen *ğalat*, Hadîs Usûlünde ravinin hatası çoğaldığı, bir başka deyişle hatalı rivayetleri doğru olarak rivayet ettiklerinden çok olduğu takdirde (*Kesretu'l-Ğalat*) cerh sebebidir. Rivayetlerinde fazlaca hata yapan ravinin hadislerine itibar edilmez.

Diğer taraftan Hadîs Usûlü kaidesi olarak, bir ravinin hatalı rivayetleri doğru rivayet ettiklerinden fazla olduğu takdirde *teferrud* edip etmediğine, yani rivayette yalnız kalıp kalmadığına bakılır. Bir hadisin rivayetinde tek kalmışsa esas itibariyle onun bulunduğu isnadla gelen

¹⁷ *et-Takrîb*, 18; *Tedribu'r-Râbi*, 1/329.

şekli değil, sahih olan aslı dikkate alınır. Hadis, çok yanılan ravinin bulunduğu yoldan başka bir yolla rivayet edilmemişse zaten bu durum *illet* sayılır ve hadis sahih kabul edilmez.

Sahihu'l-Buhârî ravilerinin hepsi Kesretu'l-Ğalat kusuruyla cerhedilmiş olmaktan uzaktırlar. Öteki deyişiyle, aralarında hatalı rivayetleri doğrularından çok olan, özellikle rivayette tek kalmış bulunan ravi yoktur.

d. Cehâletu'l-Hâl, ravinin kimliğinin veya rivayetine güvenilebilmesi için adâletli olup olmadığının bilinmeyişiştir. Sahihu'l-Buhârî ravilerinin hemen hepsi kimlik yahut adalet durumunun belli olmaması kusurağundan uzaktırlar. Ayrıca içlerinde çok azı hariç *mubhem* ve *ğayru mensûb* olanı yoktur. Açıklamak gerekirse, ismi kim olduğu anlaşılamiyacak şekilde belli belirsiz anılanı bulunmadığı gibi, sadece ismi anılıp kimliğini belli edecek baba ismi, lakab ve künyesi geçiştirilmiş olanı da bulunmaz. Söz gelimi, et-Ta'dîl ve't-Tecrîh'te Ahmed isimli 37 ravi anılmıştır. Bunlardan sadece iki tanesi *ğayru mensûbdur*. Ne var ki bunlar, kimliklerinin el-Kilâbâzi ile el-Hâkimu'n-Nisâbüri'nin verdikleri bilgilere dayanılarak açıklanması sonucu *mubhemlikten* kurtulmuşlardır. Aynı şekilde İbrâhim isimli 22, İshâk adında 20 raviden hiçbirisi *mubhem* bırakılmış değildir. Muhammed isimli 147 ravi içinde de kim olduğu kestirilemeyecek, dolayısıyla de durumu anlaşılamiyacak şekilde anılmış olanı yoktur. Diğer raviler arasında da aynı durumda olana rastlanmaz.

Herhangi bir tertibe bağlı kalmaksızın rastgele verilen misaller gösterir ki, Sahihu'l-Buhârî ravileri arasında *mubhem* bırakıldığından kimliği anlaşılamiyan kimse bulmak imkânsızdır. Bunun yanında *meçhûl* denilen ve gerek kimliği, gerekse adalet durumu bilinmeyen bir ravi bulmak da imkân haricidir.

Aslında el-Buhârî, eserine aldığı hadislerin metinlerinde olduğu gibi isnadlarında da kılı kırk yararcasına titizlik, dikkat ve itina göstermiştir. Bunun neticesi olarak hadislerine yer verdiği raviler, el-Makdisî'nin birini savunurken kullandığı deyişiyle söyleyelim, "Köprüyü çoktan geçmişlerdir". Bu demektir ki, haklarında söylenene bakılmaz. el-Buhârî hadislerine eserinde yer vermekle hepsini temize çıkarmıştır. Kaldı ki, İslâm alimlerinin tamamı, herhangi bir art niyete kapılmadan Sahihu'l-Buhârî'deki müsned hadislerin hepsine birden "Sahih" niteliğini laiyık görmüşlerdir¹⁸. Tekrar edelim, sıhhatin ilk şartı, hadisi nakleden ravilerinin öncelikle adaletli olmalarıdır¹⁹.

18 *Ulûmu'l-Hadis*, 20.

19 *Hedyu's-Sâri*, 381.

e. Hadis Usulü ilminde yerleşmiş bir kaide gereği el-Buhâri Sahîh'inde isnadı oluşturan ravilerin çağdaş ve birbirleriyle görüşerek hadis rivayetinde bulunmuş kişiler olmalarını şart koşturmuştur. Bu şart, bir anlamda onun, çağdaşı olan Muslim İbnu'l-Haccâc el-Kuşeyrî (206-261/821-875) gibi, ravilerin yalnızca çağdaş olmalarıyla yetinmemesidir⁴⁴. O, sık sık takip ettiği bu metoda aykırı görülebilecek kimi rivayetleri ayrı isnadlarını anmak, yahutta *mutâbi*' veya *şâhid* rivayetini de vermek suretiyle desteklemiştir. Kuşkusuz bu metot, senedde *tedlis* veya *irsâl* yüzünden *inkita*' (kopukluk) ihtimalini geniş ölçüde ortadan kaldırmıştır. Hadisleri değişik lafız ve isnadlarla tekrar edişi de kimi rivayetlerdeki hadisin sıhhatine gölge düşürebilecek nitelikte olmamakla birlikte göze çarpan ufak tefek kusurların giderilmesini sağlamış, böylece o kabil hadislere kuvvet kazandırmıştır.

Buraya kadar verilen kaide ve görüşlerden hareket edilerek denilebilir ki, Sahîhu'l-Buhârî'de bulunan ve büyük çoğunluğu birer dini asıl olan hadisleri rivayet eden raviler arasında aşırı yalancılıkla, hadiste yalan söylemekle, hadis dışında günlük hayatında yalan söylemek ithamına uğramakla ve hadis uydurmakla cerhadilmiş kimse yoktur. Bunun gibi sahibini dinden ettiğine hükmedilen bid'atlarla cerhadilerek hadisi reddedilmiş olanı da yoktur. Her ne kadar aralarında Kaderiye, Murci'e, Mu'tezile gibi bazı mezheplere bağlanmak, Hz. Ali ve Ehl-i Beyt'e bağlılık gibi yönlerden tenkit edilmiş olanları varsa da bunlar hadisleri başka yollardan rivayet edildikleri, sadece Hz. Ali veya ailesini sevmenin tenkit konusu yapılırsa ortada cerhadilmeyecek çok az kimse kalacağı gibi yorumlarla rivayetleri terkedilen raviler derecesine konmamışlardır.

Ravilerinin umumiyet itibariyle Hadis ilminde ehil, güvenilir, sika ve işini iyi bilen kişiler olmaları ve en önemlisi hadis uydurma, yalancılık ve yalan ithamına maruz kalma gibi ağır cerh sebeplerinden biri veya birkaçıyla cerhadilmemiş oluşu Hadis alimlerinden tutunuz sıradan birine kadar bütün müslümanların Sahîhu'l-Buhârî hadislerine güvenini ve bu kitabı bütünüyle sahîh olarak görmelerini sağlayan başlıca amiller olmuştur.